

DOI: 10.7596/taksad.v5i4.590

Nurettin Şazi Kösemihal'in Sosyoloji Anlayışı

The sociological viewpoint of Nurettin Shazi Kosemihal

Y. Sinan Zavalı¹

Abstract

In this article, we studied the sociological viewpoint of Nurettin Shazi Kosemihal who is one of the prominent scholars in the last term of Ottoman Empire and the early period of the Republic of Turkey and he bore witness to that time. At the very beginning, Kosemihal criticized Durkheim, then he mentioned the differences between the European and the American schools of sociologies. We tried to determine that which approach he supported from them. After we compared different methods, we found that he was in favour of the pluralist method. In this context, we also dealt with Gurvitch's method that Kösemihal's sociological viewpoint relies on and the sociometry of Moreno that Kosemihal had a pioneering role to introduce it to Turkey.

Keywords: Pluralist method, Gurvitch's method, Moreno, Sociometry, The Sociology of Small Groups, The sociological viewpoint of Kosemihal.

Öz

Bu makalede, imparatorluğun son dönemi ile cumhuriyetin ilk dönemine yakından tanıklık eden, Türk Sosyoloji Tarihi'nin önemli simalarından birisi olan Nurettin Şazi Kösemihal'in sosyoloji anlayışı üzerinde durulmuştur. İşe Durkheim'i eleştirmekle başlayan, daha sonra Avrupa ve Amerikan sosyoloji ekolleri arasındaki farklardan bahseden Kösemihal'in ağırlıklı olarak hangi tarafı tercih ettiği belirlenmeye çalışılmıştır. Simplist

¹ Assist. Prof. Dr., Karabuk University, Department of Sociology. E-mail: Sinanzavalsiz@hotmail.com

yöntem ile plüralist yöntemin mukayesesinden sonra Kösemihal'in tamamen plüralist yöntem tarafında durduğu ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Kösemihal'in, plüralist yönteme dayanan, sosyoloji anlayışını oturttuğu Gurvitch metodu ile Türkiye'ye girmesine önyak olduğu Moreno'nun sosyometrisinden bahsedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Plüralist yöntem, Çoğulcu yöntem, Gurvitch metodu, Moreno, Sosyometri, Küçük Gruplar Sosyolojisi, Kösemihal'in sosyoloji anlayışı.

Ailesi ve Hayat Hikâyesi

Mehmet Nurettin Şazi Kösemihal, 5 Mayıs 1909 tarihinde İstanbul Kızıltoprak'ta dünyaya gelmiştir. Babası, genç yaşında Bulgaristan'ın Samakov kasabasından İstanbul'a göç eden Mâbeyn kâtibi Şazi Bey'in oğlu, 1869 doğumlu Prof. Dr. Halit Şazi Kösemihal'dir. Halit Şazi Bey, 10 yaşında iken Galatasaray Mekteb-i Sultânîsi'ne kaydolmuş, 19 yaşına geldiğinde ise Askerî Tıbbiye'ye devam etmiş ve 1894 yılında doktor yüzbaşı olarak mezun olmuştur. 1901 yılından itibaren Paris ve Viyana'da dışçılık eğitimi almış, 1909'da Dışçi Mektebi'ni kurmuş ve vefatına kadar (1921) bu okulda profesör olarak hizmet vermiştir (Barlas, 1963; Sağ, 1982; Beşirli, 2008).

Nurettin Şazi Kösemihal, ilk tahsilini St. Joseph mektebinde gerçekleştirmiştir. Lise ve yüksek tahsilini ise Bahriye Mektebi'nde tamamlamış, 1926 yılında makine mühendisi olarak donanmaya katıldıysa da 1927'de ayrılmış ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe ve Sosyoloji dallarına kaydolmuştur. 1930'da buradan mezun olmuştur. Babanzade Ahmet Naim, Mehmet İzzet, İsmail Hakkı Baltacıoğlu, Mustafa Şekip Tunç gibi isimler üniversitede ders aldığı hocalarından bazılarıdır (Barlas, 1963; Sağ, 1982; Beşirli, 2008).

Nurettin Şazi Kösemihal, 1931-1933 yılları arasında İstanbul Erkek Lisesi'nde, 1933-1935 yılları arasında Erzurum Lisesi'nde, 1935-1944 yılları arasında Gazi Eğitim Enstitüsü ve Lisesi'nde felsefe ve sosyoloji dersleri vermiştir. 1942 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nin açtığı sınavı **Durkheim Sosyolojisi Üzerine Krtitk Bir Deneme** isimli tezi ile kazanan Kösemihal, 1944 yılında Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Kürsüsü'ne doçent olmuştur (Barlas, 1963; Sağ, 1982)

1950-1951 yıllarında Sorbonne Üniversitesi'nde Gurvitch ile çalışma imkânı bulmuştur. Bu çalışma neticesinde Gurvitch'in sosyolojik yaklaşımına dair birçok eseri Türk

sosyolojisine kazandırmıştır (Beşirli, 2008). Fullbright bursuyla, 1958 yılında North Carolina, 1959 yılında da Harvard Üniversitesi'nde toplam 1,5 yıla yakın bir süre visiting professor ünvanıyla çalışmıştır. Amerika'da iken Moreno'nun Sosyometri Akademisi'nde bir ay kadar kalmış, psikodrama ve sosyodrama yöntemlerinin uygulanış şekillerini incelemiştir. Adı geçen akademi, araştırma ve inceleme yazılarıyla Sosyometri'ye olan katkıları nedeniyle Kösemihal'i Honorary Degree ile ödüllendirmiştir (Barlas, 1963; Sağ, 1982; Beşirli, 2008).

Kösemihal, 16 Mayıs 1972'de bilimsel çalışma için bulunduğu Cenevre'de kalp krizi geçirerek hayata veda etmiştir (Sağ, 1982; Beşirli, 2008).

Sosyolojinin Tarihsel Gelişimi Üzerine

İnsanlık tarihine nisbetle henüz çok yeni olan sistemli bilgi, 2500 yıl kadar önce Yunan elinde doğmuş, ancak henüz emekleme dönemindeyken Ortaçağın dünya görüşü nedeniyle 1000 yıldan fazla bir süre duraklamak zorunda kalmıştır. Nihayet Rönesansla birlikte yeniden kaldığı yerden devam etme imkânı yakalamıştır. Dolayısıyla insan düşüncesini, bilimden önceki pratik bilgi çağı ve bilim çağı şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. İlkinin onbinlerce yıllık bir mazisi söz konusuysen, ikincisinin tarihi, Yunan elindeki emekleme dönemi hesaba katılmazsa, henüz birkaç yüz yıllıktır. Özellikle üzerinde durduğumuz sosyoloji gibi yeni bilimlerin hayatı, bütün dünya için, 150 yılı bile bulmaz (Kösemihal, 1967a).

Kösemihal'e göre sosyoloji, 1789 Burjuva Devrimi'nin ardından büyük bunalımlar içinde kıvranan ve bir türlü yörüngesini bulamayan Fransa'da 1830-1850 yılları arasında Comte ile Le Play'in elleri arasında doğmuştur. Her ikisi de hasta Fransız toplumuna ancak bilimin çare bulacağı konusunda birleşmektedir. Fizikçi olan Comte, sosyolojiyi fizik örneğine göre; maden mühendisi olan Le Play de jeoloji örneğine göre kurmuştur. Comte toplumları, zümreleri fizik olaylar gibi tek cins varlıklar saydığı için genellikleri; Le Play ayrı cins varlıklar kabul ettiği için özellikleri dikkate almıştır. Comte'un okulu istatistik, tarih ve etnografya yöntemlerini benimsemiş, Le Play ise özellikle monografi yöntemini kullanmıştır (Kösemihal, 1967a).

Fransa'da doğan, Avrupa ve Amerika'ya buradan yayılan sosyoloji, 1. Dünya Savaşı sona erene kadar küçük değişikliklerle her yerde aynı şekilde gelişmiştir. Ancak 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerika Birleşik Devletleri, doğa bilimlerinin (fizik, kimya, biyoloji) kesin deneyleme yöntemini küçük zümrelere uygulayarak salt pratik, deneyci bir yol izlemiş, iki dünya savaşı arasında da bu yolda hızla ilerlemiştir. Amerikan sosyolojisi 2. Dünya

Savaşı'nın ardından ise, artık sosyolojinin ortaya çıktığı Fransa dâhil, kendini bütün dünyaya kabul ettirmiştir. Kösemihal'e göre bu değişikliğin temelinde Avrupa'dakinden tamamen farklı, yepyeni bir demokrasi anlayışı yatmaktadır. Halk demokrasisi olarak adlandırılabilen bu demokrasi anlayışında, endüstriden ekonomiye, üretim tekniklerinden ticarete, düşünceden doğa ve insan bilimlerine kadar her şey kökten değişmiştir (Kösemihal, 1967a; Kösemihal, 1962).

Özellikle, 1789 Fransız Burjuva Devrimi'nden sonra hızla gerçekleşmeye başlayan demokrasi fikri, 19. yüzyıl boyunca gerek Avrupa'da gerek Amerika'da, daha çok burjuvanın ve orta sınıfın haklarını korumuş, geniş halk yığınlarına ise örneğin seçim eşitliği gibi kısıtlı haklar tanımıştır. Ancak 20. yüzyıl başlarken Amerikalıların demokrasi anlayışı, Avrupalıların demokrasi anlayışından ayrılmaya başlamıştır. Buna göre yalnızca zengin ve orta sınıfın değil, geniş halk yığınlarının da haklarını savunan bir yola girilmiş, her anlamda eşitliği sağlayan bir demokrasi görüşü esas alınmıştır. Kısacası, Amerikalı sosyologlar, 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Avrupa sosyolojisinin etkisi altında kalmış, bu tarihten sonra ise bambaşka bir yol izlemeye başlamıştır. (Kösemihal, 1967a; Kösemihal, 1962).

Kösemihal'e göre, Amerikan ve Avrupa sosyolojisi arasındaki farklar şunlardır:

1- Avrupa sosyolojisi, 20. yüzyılda da 19. yüzyıl burjuva sınıfı sorunlarını incelerken, kuramsal, **aristokratik bir yolda** yürürken; Amerikan sosyolojisi halkın sorunlarını incelemekte, tamamıyla **pratik ve demokratik bir yoldadır**.

2- Avrupa sosyolojisi daha çok **gözlemden** yararlanırken; Amerikan sosyolojisi **deneyleme** yöntemini kullanmaktadır.

3- Avrupa sosyolojisi **makrososyoloji**; Amerikan sosyolojisi ise **mikrososyoloji** yapmaktadır.

4- Amerikalı sosyologlar, psikoloji ve sosyolojinin günlük hayatta her çeşit insan ilişkilerinin açıklanmasına faydası olacağına inanırken; Avrupalı sosyologların buna olan inancı zayıftır (Kösemihal, 1967a; Kösemihal, 1962).

Kösemihal, Avrupa ve Amerikan sosyolojisini uzun uzadıya anlattığı makalesinde hangisine yakın durduğunu ise aşağıdaki hikâyeyle ortaya koymaktadır:

Bir Avrupa üniversitesinde öğrencilerden biri, derste hocasından sosyolojinin ne işe yarayacağını sorar. Profesörün verdiği şu cevaba bakınız: *“İlkin insan zihnini geliştirmeye sonra da sosyoloji öğretmeni yetiştirmeye...”* İşte yakın zamanlara kadar Avrupalı bilginlerin, sosyologların çoğu, insan bilimleri hakkında böyle düşünmekteydi. Ama Amerika'da Birinci

Dünya Savaşı sonlarında başlayan psikoloji ve sosyoloji alanındaki deneyimli (experimentale) araştırmaların hızla gelişmesi, şu son yıllarda özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupalıların bu düşüncelerini sarsmaya başlamıştır. Artık Avrupalı bilginler de eski düşüncelerinden sıyrılmaya, Amerikalı meslekdaşlarının verimli yolunda yürümeğe başlamışlardır (Kösemihal, 1967a; Kösemihal, 1962).

Şunu da belirtmeliyiz ki, deneysel sosyolojiye yakın durması, kuramsal sosyolojiyi gözardı ettiği anlamına gelmez. Sağ, her ne kadar Kösemihal'in bir ölçüde kuramlara karşı çıktığını, tümüyle deneyselle dönük Amerikan toplumbilim yaklaşımını savunmakta olduğunu dile getirirse de (Sağ, 1982), Kösemihal, deney ve kuramın birbiriyle uzlaşması mümkün olmayan iki farklı şey olmadığını belirtir. Aksine her ikisi de birbirini tamamlayan aynı bütünün iki parçasıdır. Dolayısıyla ona göre, Avrupa ve Amerikan toplumbilimleri ne ölçüde birbirine yaklaşır, yardım ederse, toplumbilim o oranda gerçek yörüngesine oturacaktır (Kösemihal, 1967a).

Sosyoloji ve Toplum Anlayışı

Kösemihal, toplumun ne olup ne olmadığını anlayabilmek için doğanın bir bütün olarak algılanması gerektiğini belirtir. Ona göre, insanı doğadan soyutlayarak toplumu anlamaya çalışmak bizi birtakım yanılgılara sürükler (Sağ, 1982). Doğanın (tabiatın) iki farklı şekilde sınıflanabileceğini dile getirir. Buna göre doğa, soyut olaylar açısından ele alındığında dört gruba ayrılır. Bunlar, madde dünyası hariç, realiteyle ilgisi olmayan, ancak zihinle tasavvuru mümkün olan gruplardır:

- a- Madde dünyası
- b- Biyoloji dünyası
- c- Psikoloji dünyası
- d- Sosyoloji dünyası (Kösemihal, 1989; Kösemihal, 1953)

Somut olaylar açısından ele alındığında ise, doğa, beş grupta mütalaa edilebilir. Bunlar realiteye uygun olanlardır:

- a- Taş, toprak gibi cansız varlıklar
- b- Bitkiler
- c- Hayvanlar
- d- İnsanlar
- e- Toplumlar (Kösemihal, 1989; Kösemihal, 1953)

Kösemihal, Durkheim başta olmak üzere, hemen hemen tüm sosyologların, soyut görüşe dayandıklarını belirtir. Fakat aynı sosyologların pek çoğunun farkına varmadan somut görüşe dayanıyor olmaları da dikkat çekmektedir. Nedeni ise, açık şekilde, soyut görüşün toplumsal gerçeğin sınırını son derece daraltıyor oluşudur. Bütün bu açıklamalar, şayet toplumsal gerçek bütünüyle kavranmak istenirse, bugüne kadar gözde olan soyut sosyoloji görüşünden vazgeçilerek somut görüşe başvurma zorunluluğu olduğuna işaret etmektedir (Kösemihal, 1989; Kösemihal, 1953).

Bu görüşe göre sosyoloji, aile, köy, şehir, devlet, lonca, sendika vs. gibi çeşitli insan zümrelerini veya toplumlarını araştıran bir ilimdir. Yahut sosyoloji insan toplumlarını ve bu toplumlar içinde meydana gelen çeşitli olayları -zümre veya toplumun bütünlüğünü daima göz önünde bulundurarak- araştıran bir ilimdir (Kösemihal, 1989; Kösemihal, 1953).

Sosyolojinin konusunu oluşturan bu zümreler veya toplumlar son derece karmaşık birtakım varlıklardır. Toprak su, hava gibi fizik tabiat olaylarından; bitkilere, hayvanlara, insanlara kadar hemen hepsiyle az çok ilişkilidir. Zira fizikî, biyolojik, psikolojik olaylar, toplum denen bütünün içine girerek onun bir ögesi haline geldiğinde, kolektif şuur veya değerler gibi sırf sosyolojik karakterde olan olaylar kadar sosyolojinin konusu olabilir. (Kösemihal, 1989; Kösemihal, 1953).

Buna göre bir olayın aynı anda farklı bilimlerin konusu olması gayet doğaldır. Örneğin; *şuringa* adı verilen tahta parçaları **fiziğin** konusuyken, bir yandan da ilkel kavimler tarafından din aracı olarak kullanılmaya başlanmış ve sosyolojinin konusu olmuştur. Aynı şekilde bir dere veya gölün nasıl meydana geldiğini araştırmak **fizikî coğrafyanın** konusudur, ancak aynı dere ya da göl çevredeki bir yerleşkenin yapısına veya kurumlarına etki ediyorsa sosyolojinin de konusu olur. Yeraltındaki madenlerin, cinsini, türünü ortaya koymak **jeolojinin** konusudur, ama aynı madenlerin bölgedeki köy ve kasabanın ekonomisine, ticaretine katkısını ele almak sosyolojinin araştırma sahasına girer. Son olarak, fırtınanın yönünü, hızını **meteoroloji** belirler, fakat fırtınanın topluluk üzerindeki etkileri; yıkıntı, zarar, ekonomi ve ticarete etkisi gibi faktörler sosyoloji tarafından ele alınır. Bu örneklerde görüldüğü üzere, **fizik doğa olayları**; fizik, fizikî coğrafya, jeoloji, meteoroloji bilimlerinin konusu olabildiği gibi sosyolojinin araştırma sahasına da girebilmektedir (Kösemihal, 1989; Kösemihal, 1953).

Bitki ve hayvanların toplumla ilişkisi ele alındığında ise karşımıza şu örnekler çıkmaktadır: Bitkilerin yetişmesinde toprak, su ve hava ilişkisi oldukça önemlidir. Yazı kurak,

kışı sert coğrafyalarda daha çok ot yetişirken; kuzey bölgelerle ekvator hattında ağaç yetişmekte ve ormancılık önemli yer tutmaktadır. Bazı bölgeler ise her türlü bitkinin yetişmesine elverişlidir. Bütün bunların anatomi ve fizyolojisini araştırmak, sınıflamasını yapmak **botaniğin** çeşitli dallarının konusudur. Ancak bu bitkiler, toplumun yaşama biçimine, iş hayatına, endüstrisine olan etkisi ya da toplumun onlara verdiği değer açısından ele alınırsa sosyolojinin konusu olur. Örneğin; stepler, toplumu daha çok çobanlığa sevkederken; ormanlar da avcılığa veya kök ve yemiş toplayıcılığına sürükler. Bitkiler, toplum üzerindeki bu tür etkileri açısından değerlendirildiğinde sosyolojinin konusu olmaktadır. Aynı şekilde hayvanların anatomi, fizyoloji ve biçimleriyle uğraşan bilimler de **zoolojinin** çeşitli alt dallarıdır. Aynı hayvanların topluma olan hizmeti sözkonusu olduğunda ise devreye sosyoloji girer. Toplumun avcılıkla, hayvan yetiştiriciliğiyle veya çobanlıkla uğraşıyor olması, o toplumun sosyal yapısını, iş örgütünü, ekonomisini, endüstrisini, hukukunu, inanç, töre ve adetlerini etkilemektedir. Örneğin; İslam toplumlarında domuz eti yenmemesi, zoolojiyi değil, sosyolojiyi ilgilendirmektedir (Kösemihal, 1989; Kösemihal, 1953).

Toplumun bir unsuru gibi ele alınan; fizik, coğrafya, jeoloji, meteoroloji, botanik, zooloji, demografya, antropoloji, ferdî ve kolektif bilinç olayları sosyolojinin konusuna dâhildir. Dolayısıyla sosyal realiteyi veya toplumu anlatmak için, neden fizik-sosyal veya coğrafyacılık okulunun ya da sosyolojik okulunun ileri sürüldüğünü anlamakta zorluk çekmeyiz. Sosyoloji tarihinde görülen bütün bu yaklaşımlar tek taraflıdır, çünkü somut toplumların farklı unsurlarından yalnız birini veya bir kaçını ele alırlar. Ancak toplumu, bütün bu farklı unsurların karşılıklı etkilerinin bir dengesi olarak gören, her birinin gerçek payını vermeğe çalışan, tek yanlılıktan sıyrılarak az çok bütüncü görüşe meyleden kuramların bulunduğunu da belirtmek gerekir (Kösemihal, 1989; Kösemihal, 1953).

Durkheim Sosyolojisine Eleştirileri

Sosyolojinin konusunu toplumsal olaylar teşkil eder. Durkheim'e göre toplumsal olaylar, evrendeki diğer olaylardan; bir başka ifadeyle kolektif ruh, ferdî ruhtan iki özelliği ile ayrılmaktadır:

- a- Toplumsal olaylar bireysel bilinçlerin dışındadır. (dışlık)
- b- Toplumsal olaylar kendilerini bize zorla kabul ettirirler. (baskı) (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1948; Kösemihal, 1971; Kösemihal, 1989).

Kısaca söylemek gerekirse toplumsal olaylar; din, ahlak, hukuk, mantık gibi farklı yollarla bireye dışarıdan gelir ve kendisini zorla kabul ettirir (Kösemihal, 1948; Kösemihal,

1989). Durkheim, toplumsal olayların niteliklerini açıklarken *dışlılık*la ilgili şunları dile ifade etmektedir:

Kardeşlik, kocalık ya da yurttaşlık ödevini yaparken, üzerime aldığım işleri yerine getirirken, kendimin ve eylemlerimin dışında, hukuk ve töre (örf) lerde yeri olan birtakım ödevleri yapmış oluyorum... Çünkü bunlar içimde doğmamıştır, bunları eğitim yoluyla dışardan almışımdır. Çoğu zaman üzerimize düşen yükümlülük (mükellefiyet) lerimizin ayrıntılarını bilmeyiz de, kanuna ya da kanunun yetkili yorumcularına başvururuz. Bunun gibi inanlı (imanlı) kişi bağlı olduğu dinin inanç (itikat) ve tapınmalarını (ibadet), doğar doğmaz hazır bulmuştur. Bu inanç ve tapınmalar inanlı (mümin) doğmadan var olduklarına göre, onun dışında bir gerçeklikleri var demektir. Düşüncelerimi anlatmak için yararlandığım işaretler sistemi; borçlarımı ödemek için kullandığım para sistemi; ticaret ilişkilerimde işime yarayan kredi aracı; mesleğimde izlediğim yollar vb. bunları kullansam da, kullanmasam da bende bağımsız olarak vardılar... (Köseihal, 1946; Köseihal, 1971).

Baskı niteliği hakkında söyledikleri ise şöyledir:

Toplumsal olaylar yalnız bireyin dışında olmakla kalmaz, kendinde bulunan buyurma ve baskı güçleriyle, birey istese de istemese de kendilerini ona zorla kabul ettirirler... Örneğin hukuk kurallarına aykırı bir davranışa kalkıştım mı, henüz işlenmemişse, davranışımı önlemek için tepkide bulunur; işlenmiş de düzeltilmesi olanaklı bir şeyse, hemen düzelttirir, eski düzeni sağlar; düzelttirme çaresi kalmamışsa o zaman bana cezamı çektirir. Böylece baskı kendini türlü biçimlerde göstermiş olur... Toplumun düzenlerine uymazsam, örneğin bağlı bulunduğum memleketin ya da mesleğin giyim kuşam biçimini hiçe sayarsam, herkes beni alaya alır, herkes bana karşı çekingen davranır; bunlar hafiflemiş olsa da, gene insanda cezanın verdiği etkiyi uyandırır... Örneğin yurttaşlarımla Fransızca konuşmaya ya da geçer akçeyi kullanmaya hiç de mecbur değilim, ama başka türlü davranmam da olanaksızdır. Çünkü böyle bir işe kalkışmamla, o işin suya düşmesi bir olur. Yine örneğin, bir endüstriçi olarak geçen yüzyılın yöntemleriyle, araçlarıyla çalışmama kimse engel olamaz; ama böyle çalışmaya kalkıştım mı da, hemen batırım... Hiçbir yenilik getirici insan yoktur ki, bu tür dirençlerle çarpışmadan amacına ulaşmış olsun (Köseihal, 1946; Köseihal, 1971).

Bütün bu açıklamalar, toplumsal olayları, evrenin diğer olaylarından ayıran iki niteliğin neler olduğunu ortaya koymaktadır. Özetlemek gerekirse, hukuk ya da ahlak kuralı toplumsal bir olaydır. Çünkü bunlar, bireyin dışında, kanun ya da törelerde bulunmaktadır. Birey var olsa da olmasa da, bunları kabul etse de etmese de, bunlar vardır. Zira bunlar, birey

tarafından ortaya konmamıştır, birey doğduğunda bunların hepsini hazır olarak bulmuştur. Ayrıca bu olaylar kendilerini bize zorla kabul ettirmektedir (Kösemihal, 1971). Durkheim'a göre toplum; mantıksız, ipe sapa gelmeyen bir varlık değildir. Aksine, kolektif bilinç, bilinç hayatının en yüksek biçimidir. Zira kolektif bilinç, bilinçlerin bilincidir (Kösemihal, 1989).

Ancak Kösemihal, şu noktaya özellikle dikkat çekmektedir: Bir düşünce ya da duygu bütün vicdanlarda bulunduğu için veya toplumun tüm fertleri aynı hareketi tekrarladığı için, bu olayların toplumsal olduğunu söylemek bizi yanlış bir yargıya götürür. Toplumsal olayları bu şekilde anlatmaya çalışanlar, toplumsal olaylarla bunların bireydeki yansımalarını birbirine karıştırmıştır. Onlara göre bu olaylar, toplumun tüm fertlerinde ortak olduğu için toplumsaldır (Kösemihal, 1971). Durkheim, toplumsal olayların baskı niteliğini bazen geniş bazen de dar çerçevede ele almıştır. Dolayısıyla toplumsal olaylarda görülen baskı niteliğini anlatabilmek için topluluk ruhuna müracaat etmek şart değildir. Çünkü böyle bir baskı bireysel ruhtan da kaynaklanabilir (Kösemihal, 1946).

Durkheim, buna ilaveten, toplumsal olayların nesnelere gibi ele alınması gerektiğini ileri sürer. Bunun için de uyulması gereken üç kural bulunmaktadır:

- a- Her türlü **peşin kavramdan** sistemli olarak **sıyrılmak**
- b- Olguların dış niteliklerine dayanan **birtakım tanımlar yapmak**
- c- Toplumsal olguları **bireysel görünüşünden sıyrılmış** haliyle ele almak

Kösemihal, Durkheim'ın toplumsal olayların nesnelere gibi incelenmesi için her türlü **peşin kavramdan sıyrılmak** kuralının doğru olduğunu, ancak herhangi bir yenilik getirmediğini ifade etmektedir. Bilindiği üzere, Bacon'ın ortaya attığı bu kuraldan müsbet ilimler yüzyıllardır yararlanmaktadır. Sosyoloji de müsbet bir bilim olmak iddiasında bulunduğu göre, onun da olayların incelenmesinde peşin kavramlardan kurtulması bir gerekliliktir (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1971).

Durkheim, **tanım** konusuna oldukça önem vermektedir. Ona göre, incelenecek konunun sınırı kesin çizgilerle belirtilmelidir. Aksi takdirde, konuyla hiç alakası olmayan bazı olguların konunun içine dâhil olması mümkün olabildiği gibi, konuyla ilgili olanların da dışarıda kalması olanaklıdır. Durkheim, incelemenin başında yapılacak tanımların kolayca kavranabilir dış niteliklere dayandırılması gerektiğini ifade ediyor. Ancak incelemenin henüz başında konu ile ilgili bilgimiz çok yüzeysel olacağından, olguların dış niteliklerine dayanan

bu tanımların geçici olması gerekirdi. Oysa Durkheim'in eserleri gözden geçirildiğinde görülecektir ki, bu tanımlar geçici değil, kesindir (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1971).

Kösemihal, Durkheim'in bu şekilde düşünmesini, tümüyle bilime aykırı görmektedir. Çünkü ancak inceden inceye araştırıldığında olguların temel niteliklerini kavramak mümkündür. İncelemenin hemen başında bu nitelikleri kavramak olanaksızdır (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1971).

Durkheim, **kavranması kolay dış nitelikler** ifadesiyle, toplumsal olayların özellikle **maddî** boyutuna işaret etmektedir. Bir diğer anlatımla, toplumsal olayların bilincimizde var olan **manevî** boyutuyla ilgili tanımlar yapmaktan son derece çekinmektedir. Zira ona göre bilinç hali çok kaypak, akıcı, kaçıcıdır; nesnel gözleme elverişli değildir. Bu düşünceyle, intihar olgusu için "*İnsanın kendi kendini isteyerek öldürmesidir.*" diyemeyecektir. Çünkü istek, kasıt, dışarıdan kavranamayacak kadar öznel bir şeydir (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1971).

Durkheim, toplumsal olayların daima gözleme elverişli olan maddî boyutuyla incelenmesi gerektiğini belirtmektedir. Ona göre, toplumsal olaylar da psikolojik olaylar gibi iki yönlüdür. Bu kuralla toplumsal olayın kendisi yani manevî yönü değil, maddî yönü yani dış görünüşü izlenebilir. Bir başka ifadeyle olayların kendileri değil, sembolleri ele alınacaktır (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1971).

Durkheim'a göre toplumsal olayların maddî yönü birer simgedir. Sosyoloğun asıl kavramak istediği tarafısa, olayların manevî yönüdür. Öyleyse sosyolog, toplumsal gerçekliğin aslını yakalamak için gözlediği bu maddî olguları, karşılığı olan manevî olgulara çevirmek durumunda kalacaktır. Manevî bir olayın incelenmesi gerektiğinde, önce bu olayı karşılayan maddî bir olay araştırılmalıdır. Görüldüğü üzere, bu yöntem birtakım çevirme yöntemlerine ihtiyaç duymaktadır. Durkheim, **Toplumsal İşbölümü** adlı eserinde böyle davranmıştır. *Toplumsal dayanışma*'yı incelemek için, önce maddî olaylara yani hukuk kurallarına başvurmuştur. Durkheim'a göre sosyoloğun böyle bir yöntemine başvurması yeni bir hadise değildir. Fizik gibi olumlu bilimlerde bu yöntemi zaten kullanmaktadır. Örneğin; fizikçi, ısı ve elektriğin insanda uyandırdığı bulanık izlenimler yerine termometre ve elektrometrenin açıkça göstereceği ölçüleri kullanmaktadır (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1971).

Kösemihal, Durkheim'ın bu karşılaştırmasını yanlış bulmaktadır. Çünkü fizikçi için ısı ile termometrenin ya da elektrik ile elektrometrenin hareketleri arasında bir öz farkı yoktur. Bunlar birbirinden ayrı, iki farklı gerçekliğe bağlı olaylar değildir. Ancak toplumsal olayların

maddî yönü ile manevî yönü arasında öz farkı bulunmaktadır. Sosyoloji, toplumsal hayatın manevî yönünü incelemekten vazgeçip yalnız maddî yönünü inceleyecek olsaydı, işte o zaman sosyoloğun kullandığı bu yöntem fizikçininkiyle kıyaslanabilirdi. Kösemihal, bu yöntem ile toplumun bütününe kavranamayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla toplumsal olayların bilinç hallerini inceleyecek anket yöntemini de ele almak gerekmektedir. Durkheim'in nesnel yöntemiyle, 19. yüzyılın ilk yarısında özellikle Le Play okulu tarafından kullanılan anket yöntemi birlikte işletilirse, ancak o zaman toplumsal hayatı bütünüyle daha yakından kavramak olanaklı olacaktır (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1971).

Toplumsal hayat, tıpkı psikolojik hayat gibi maddî ve manevî olmak üzere iki yönlüdür. Bilinç psikologlarına göre, nasıl asıl psikolojik dünyayı manevî olaylar meydana getiriyorsa, Durkheim'a göre de asıl toplumsal hayatı manevî olaylar, bilinç olayları oluşturmaktadır. Bilinç psikologları için aslolan nasıl gözlemse, Durkheim'ın da tutarlı olabilmek adına sosyolojide iç gözlem yöntemini ya da iç dünyayı doğrudan nesnelleştiren anket, anı, yazı, mektup ve buna ilaveten psikodrama, sosyodrama, sosyometri tekniklerini ortaya koyma yoluna gitmesi, ileri sürdüğü yöntemi de yardımcı yöntem olarak kullanması daha doğru olurdu (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1971).

Kösemihal'e göre Durkheim, **Toplumsal İşbölümü** adlı yapıtında, toplumsal benzerliklerin mekanik dayanışmayı doğurduğunu ispat etmek için bilimsel bir gözleme başvurmamış, yalnızca kamuoyunun kaba bir gözlemini esas almıştır (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1971).

Kösemihal, Sorokin'in Durkheim'a yönelttiği eleştirilere de eserlerinde yer vermiştir. Buna göre, Durkheim'ın hukukla ahlak arasındaki çatışmanın çok nadir olduğunu ileri süren tezi de kolaylıkla kabul edilemez. Bunun yanında, bir toplumun iş bölümü ne kadar az olursa (mekanik dayanışma), ahlakî vicdanı o oranda homojen, hukuku o nisbette yasakçı, cezaları da o doğrultuda çok ve zalimce olur varsayımı genel değildir. İşbölümü arttıkça, özgürlüğün ve dayanışmanın artması iddiaları da şüphelidir. Aynı mesleğe mensup insanlar arasındaki mücadelenin, farklı mesleklere mensup insanlar arasındaki mücadeleden çok daha çetin olduğunu iddia ettiği varsayımı da özel bir durumu genelleştirmek gibi yanlış bir temele dayanmaktadır (Kösemihal, 1948)

Bu ve buna benzer birtakım konularda Durkheim'ın bakış açısını ortaya koyduktan sonra itirazlarını dillendiren Kösemihal konuyu şu şekilde bağlamaktadır:

Hemen belirtelim ki bu ufak tefek kusurlara işaret etmekle Durkheim’da bilimsel kesinlik duygusunun bulunmadığını söylemek istemiyoruz. Tersine sosyoloji yönteminin en önemli kurucularından biri olan Durkheim’da bu duygu çok güçlüdür. Bu eleştirmelerimizle göstermek istiyoruz ki, sosyolojinin olumlu bilimler arasına girmesine bu derece çalışan Durkheim’ın bile kendini yöntem yanlışlarından sıyırması olanaklı olamıyor. Bu örnekler, sosyoloğun deneysel yöntemi uygularken ne kadar titiz davranması gerektiğini göstermesi bakımından dikkate değer (Kösemihal, 1946; Kösemihal, 1971).

Çoğulcu Yöntem Yaklaşımı

Kösemihal, konuyu 1968 yılında Doğan Avcıoğlu’nun kaleme aldığı **Türkiye’nin Düzeni** adlı yapıtı üzerinde durarak ele alır. Eser, Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluşundan Türkiye Cumhuriyeti’ne kadar uzanan tarihi dönemi, ekonomi düzlemine dayanarak açıklamaktadır. Bir başka ifadeyle, toplumu meydana getiren olaylar arasında ekonomi *neden*, diğer olaylar da bunun sonuçları olarak gösterilmektedir. Buna *simplist* yöntem adı verilir. Ancak günümüz sosyolojisinde tek yanlı nedensellik diyebileceğimiz bu yöntem, yerini karşılıklı bağıllık yöntemine terk etmiştir. Yani, *neden-sonuç* kavramlarının yerini *değişken-fonksiyon* kavramları almıştır (Kösemihal, 1967b).

Buna göre; toplumun dengesini meydana getiren çeşitli olaylar söz konusudur. A ekonomiyi, B coğrafyayı, D dini, E hukuku, F de ahlakı temsil etsin. Simplist yönteme dayanan bir araştırmacı, A ekonomi olayını, toplumdaki tüm diğer olayları etkileyen bir *neden* kabul ederse, B, D, E, F bu ekonomi olayının bir sonucu olarak gösterilir. Bu yönteme dayanan araştırmacı, önemli gördüğü herhangi bir olayla, toplumdaki diğer olayları izah etmeye çalışacaktır. Hâlbuki fonksiyonel karşılıklı bağıllığı yani değişken-fonksiyon ilişkisini esas alan bir araştırmacı, bu olayların her birini sırayla değişken olarak ele alır, diğer olaylarla arasındaki fonksiyon ilişkisini araştırır, böylece olaylardan yalnız biri neden ötekiler de sonuç olmaz. Her biri hem neden hem sonuç olur (Kösemihal, 1967b; Kösemihal, 1989). Örneğin Marksist kuramın yöntembilimsel açıdan ilk kusuru, karşılıklı bağdaşma ilkesini değil de daha çok tek yanlı nedensellik ilkesini kabul etmiş olmasıdır (Sağ, 1982).

Daha önce bahsedildiği üzere, Kösemihal’e göre, Avrupa ve Amerikan toplumbilimleri ne ölçüde birbirine yaklaşır, yardım ederse, toplumbilim o oranda gerçek yörüngesine oturacaktır (Kösemihal, 1967a). Dolayısıyla, burada bahsedilen tek yanlı nedenselliğe dayanan açıklamaların daima karşısında yer alarak *plüralist* denilen çoğulcu yöntem anlayışının temsilcisi olmuştur. O, Gurvitch’in yöntem anlayışını benimsemekte,

Moreno'nun sosyometrisiyle de toplumbilimsel yöntemin bütünlük kazanacağını vurgulamaktadır (Sağ, 1982).

Gurvitch Metodu

Kösemihal **Sosyoloji Tarihi** adlı eserinde; birinci, ikinci, üçüncü ve dördüncü bölümlerde ele alınan okulların ve kuramların tek yanlılıktan kurtulamadığını belirtmiştir. Bu kuramların hemen hepsi, bütünü parçayla anlatmak hatasına düşmüştür. Ancak bunun yanında, tek yanlılıktan sıyrılarak az çok bütüncü görüşe eğilen kuramlar olduğunu da dile getirmektedir. Buna göre, Le Play okulu, Pareto'nun görüşü, Marcel Mauss'un *Topyekün Toplumsal Olaylar* kuramı ve günümüzde Gurvitch'in sosyolojisi tek yanlılıktan kurtularak bütüncü görüşü benimseyen kuramların başında gelmektedir. (Kösemihal, 1989).

Gurvitch'e göre, günümüz sosyolojisi, ilk planda toplumsal gerçekliği derinlemesine araştıran bir bilimdir. 19. yüzyıl sosyolojisi tek boyutlu diye nitelendirilecek olursa, 20. yüzyıl sosyolojisi de çok boyutlu şeklinde vasıflandırılabilir. Toplumsal gerçek, birbirine karşılıklı etkide bulunan birçok alt ve üst yapıdan, derinliğine birçok katlardan meydana gelmektedir (Kösemihal, 1989). Bütün bu katlarda toplumsal gerçekliğin ipliğini dokuyan daimî bir gidiş geliş söz konusudur. Birbirine karşılıklı etkide bulunan ve aralıksız olan bu katlar, yekpare bir bütünü oluşturmaktadır (Gurvitch, 1949; Kösemihal, 1963).

Kösemihal'e göre; **istatistik**, mukayese, **geniş kapsamlı tefsir** gibi tekniklerden herhangi birini diğerlerinden **üstün tutmak** ya da bunları **birbirinin zıddıymış** gibi göstermek doğru değildir. Bu teknikleri yalnız başına kullanmak yerine, tamamını bir tek yöntemin teknikleri olarak kullanmak çok daha mantıklıdır (Sağ, 1982).

Kösemihal, Gurvitch sosyolojisini şöyle özetlemektedir: Gurvitch'in çeşitli ölçütleri gözönünde tutan yöntembilimsel sınıflaması, kendinden öncekilerin yaptığı sınıflamalardan daha az kusurludur. Mikrososyolojinin sosyal gerçeklikteki yerini hiç kimse bu derece açıklıkla belirtememiştir. Ancak bu meziyetlerine rağmen o da kendinden önceki sosyologlar gibi gözlem metodu denen o gelenekçi metodu aşamamıştır (Kösemihal, 1963; Sağ, 1982).

Sosyometri

Kösemihal, bu noktadan itibaren Jacob Levy Moreno'nun sosyometri tekniğine işaret ederek şunları söylemektedir. Mikrososyoloji alanında *gözlem* denen gelenekçi metodu aşmak şerefi Moreno'ya aittir. Moreno'nun mikrososyolojik olaylara tatbik ettiği çeşitli sosyometri

metotları, 20. yüzyılın insan bilimleri alanındaki en büyük buluşları arasında sayılabilir (Kösemihal, 1958).

1892 Bükreş doğumlu olan Moreno, Viyana'da tıp tahsil ederken bunu felsefe kültürüyle de desteklemiştir. Hayata psikiyatrist olarak başlamış, ardından yepyeni bir sosyoloji akımınının, sosyometrinin kurucusu olmuştur. Orijinal adı **Who Shall Survive** (Kim Kalacak) olan eserinde, son 150 yıl içinde sosyal bilimlerin üç büyük akım ürettiğinden söz etmektedir. Bunlar; **Comte** ve **Durkheim**'in kurup geliştirdiği sosyoloji, **Marx**'ın bilimsel sosyalizmi ve **sosyometri**dir. Sosyoloji Fransa'da, sosyalizm Almanya ile Rusya'da, sosyometri de Amerika'da gelişmiştir. Sosyometrinin başlıca amacı, sosyal bir varlık olan insanı ölçmek ve açıklamaktır. Moreno'ya göre Amerikan sosyolojisi orijinalliğini sosyometrinin ortaya çıkmasına borçludur. Zira daha önceki dönemde Comte, Spencer ve Darwin gibi düşünürlerin etkisindedir (Moreno, 1963).

Sosyometri, 1921-1925 yılları arasında Avrupa'da Moreno tarafından biçimlendirilen bir tekniktir. Ancak asıl gelişimini 1925-1950 yılları arasında ABD'de tamamlamıştır. Sosyometri, bir araştırma tekniği olduğu kadar, bir küçük gruplar sosyolojisi anlamına da gelmektedir (Özkan, 2008).

Moreno, sosyometriyi düşünce tarihinin en büyük akımlarından biri olarak görmektedir. Ona göre sosyometrinin tarihsel önemi, sosyoloji ile bilimsel sosyalizm arasında yer almasından kaynaklanmaktadır. Hatta konuyu bir adım daha ileri götürerek, biraz da şaka yollu, "*Hegel'in diyalektik diliyle ifade etmek gerekirse, sosyoloji tezi, sosyalist doktrin antitezi, sosyometri de sentezi temsil eder.*" demektedir. O, sosyoloji ya da bilimsel sosyalizmin, sosyometriye yaklaştığı nispete bilimsel değerinin artacağını söyleyerek sosyometriye biçtiği rolü ortaya koymuştur (Moreno, 1963).

Sosyometri her şeyden önce, bütün sosyal olaylara uygulanması mümkün olan yepyeni bir metot ortaya koymaktadır. Nicel-Nitel (Quantitatif-Qualitatif) şeklinde isimlendirilebilecek bu metotla, sosyal olayları canlı halde öldürmeden ölçüye vurmak mümkün olacaktır (Kösemihal, 1961; Kösemihal, 1968).

Zira sosyometri ortaya konuncaya kadar, sosyoloji bilimi, sosyal olayları ölçüye vuran istatistik vb. tekniklerden yararlanmıştı. Ancak bunlar, sosyal hayatın kaynaşan, canlı, hareketli, yenilik getirici tarafını değil de; olmuş bitmiş, donmuş, katılaşmış, canlılığını kaybetmiş, ölü tarafını ölçüye vurabilmiştir (Kösemihal, 1961). Oysa sosyometriyi toplum sosyolojisi şeklinde tanımlayan Moreno, onu eylem halinde, canlı halde, olmakta iken insan

ilişkilerini ölçen bir bilim olarak kabul etmiştir. Sosyometri olmuş bitmiş, ölmüş, soğumuş olaylarla değil, yaşamakta olan dipdiri olaylarla uğraşır (Köseihal, 1963). Sosyometriyle sosyolog artık olayları dışarıdan seyreden, pasif bir gözlemci olmaktan çıkmakta, sosyal hayatın içine giren bir aktör haline gelmektedir (Köseihal, 1961).

Bir başka ifadeyle, sosyometriye kadar sosyologlar, daha çok toplumun uzak geçmişini tetkik ediyorlardı. Sorun olansa, güncel yaşam pratiği içinde toplumu incelemektir. İşte sosyometri, güncel yaşamın dinamiğini, oluş sırasındaki hareketleri kavramaya yönelik olarak geliştirilmiş bir ekoldür (Özkan, 2008).

Sonuç Yerine

Köseihal, sosyolojinin Comte ile Le Play'in elleri arasında doğduğu bilgisini öne çıkarmaktadır. 1. Dünya Savaşı sonuna kadar aynı yörüngede ilerleyen sosyoloji bilimi, bu süreçten sonra Amerikan sosyoloji ekolünün doğumuna tanıklık etmiştir. Avrupa sosyolojisi ile Amerikan sosyolojisi arasında farklar olduğunu dile getiren Kösemihal'in Amerikan sosyoloji ekolüne daha yakın durduğunu söyleyebiliriz.

Durkheim sosyolojisine ciddi eleştiriler getirmiştir. Durkheim'ın ortaya koyduğu *kolektif bilinç* kavramını, toplumsal olaylarla bunların bireydeki yansımalarını birbirine karıştırdığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Onun tanım konusunda da çok aceleci olduğunu söylemektedir. Ayrıca toplumsal benzerliklerin mekanik dayanışmayı ortaya çıkardığını ispat etmek için bilimsel bir gözlem yapmadığını dile getirir. Bütün bunların yanında, eserlerinde kendi görüşlerini desteklemek adına, Sorokin'in Durkheim'a yönelttiği eleştirilere de yer vermiştir.

Köseihal tek yanlı nedensellik şeklinde izah edilebilecek *simplist* yöntem yerine *plüralist* denilen çoğulcu yöntemi tercih etmiştir. Yani neden-sonuç kavramlarının yerini değişken-fonksiyon kavramları almıştır. Plüralist yönteminin temelini Gurvitch metodu ile Moreno'nun sosyometrisini oturtmuştur. Ona göre, istatistik, mukayese, tefsir gibi tekniklerin her biri birlikte ele alınmalıdır. Zira Gurvitch de çeşitli ölçütleri gözönünde bulundurarak yöntembilimsel bir sınıflama metodu ile sosyoloji yapmıştır. Moreno'nun sosyometrisi, Gurvitch'de eksik kalan yönleri tamamlamıştır. Küçük Gruplar Sosyolojisi de diyebileceğimiz sosyometri ile sosyal olayları öldürmeden canlı halde ölçüye vurabilme olasılığı vardır. Ancak sosyometriden önce bu mümkün olmamıştır.

Referanslar

- Barlas, H. U. (1963). *Nurettin Şazi Kösemihal: Bibliyografya-Biyografya*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Beşirli, H. (2008). “Nurettin Şazi Kösemihal”, *Türkiye’de Sosyoloji I (İsimler-Eserler)*. Ed. M. Çağatay Özdemir, Ankara: Phoenix Yayınevi, s. 753-782.
- Descamps, P. (1965). *Deneysel Sosyoloji*. (Çev. Nurettin Şazi Kösemihal), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Gurvitch, G. (1947). “Sosyolojinin Bugünkü Temayülü”, (Çev. Nurettin Şazi Kösemihal), *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 4-5. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 57-71.
- Kösemihal, N. Ş. (1946). “Durkheim Sosyolojisi Üzerine Kritik Bir Deneme”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 3. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 255-292.
- Kösemihal, N. Ş. (1948). *Sosyal Doktrinler Tarihi*. İstanbul: Keteon Basımevi.
- Kösemihal, N. Ş. (1953). “Sosyal Realitenin Analizi”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 8. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 39-53.
- Kösemihal, N. Ş. (1954). “Gurvitch Sosyolojisi I”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 9. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 141-163.
- Kösemihal, N. Ş. (1955). “Gurvitch Sosyolojisi II”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 10-11. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 72-100.
- Kösemihal, N. Ş. (1957). “Gurvitch Sosyolojisi III”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 12. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 104-144.
- Kösemihal, N. Ş. (1958). “Cybernetics, Sociometry, Microsociology”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 13-14. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 58-89.
- Kösemihal, N. Ş. (1961). “Sanat ve Fikir İşçileri”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 16. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 1-16.

- Kösemihal, N. Ş. (1962). “Avrupa ve Amerika’da Demokrasi ve Sosyoloji”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 17-18. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 1-34.
- Kösemihal, N. Ş. (1963). “Sosyometriye Giriş”, *Sosyometrinin Temelleri*. (Jacob Levy Moreno) İstanbul: İstanbul Matbaası, s. XLVI-LXXVIII.
- Kösemihal, N. Ş. (1967a). “Sosyolojide Yöntem”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 21-22. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 1-16.
- Kösemihal, N. Ş. (1967b). “Türkiye’nin Düzeni Üzerine”, *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 21-22. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 221-243.
- Kösemihal, N. Ş. (1968). *Batı Uygarlığı ve Biz*. İstanbul: Ak Kitabevi.
- Kösemihal, N. Ş. (1971). *Durkheim Sosyolojisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kösemihal, N. Ş. (1989). *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Moreno, J. L. (1961). “Sosyometrinin Temelleri”, (Çev. Nurettin Şazi Kösemihal), *Sosyoloji Dergisi*, Sayı 16. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, s. 63-90.
- Moreno, J. L. (1963). *Sosyometrinin Temelleri*, (Çev. Nurettin Şazi Kösemihal), İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Özkan, A. (2008). “Sosyometrinin Türkiye’deki Tarihi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı 11. Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmaları Merkezi, s. 251-268.
- Sağ, V. (1982). “Nurettin Şazi Kösemihal”, *Türk Toplum Bilimcileri I*. (Ed. Emre Kongar). İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 291-350.